

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. дин Пенчо Д. Пенчев

Член на научното жури за дисертацията на Ивайло Валентинов Найденов, представена за присъждане на образователната и научна степен *доктор* на тема: **Предприемаческата дейност на братя Пулиеви между традицията и модерността (търговски практики и стратегии през епохата на Възраждането)**

Научен ръководител: проф. д-р Пламен Митев

Представеният за обсъждане дисертационен труд се състои от 524 страници, в които се включват: увод, четири глави с приложения към три от тях, заключение, библиография и терминологичен речник. Още в самото начало трябва да се отбележи, че големият обем на труда не се дължи на стремеж на автора да вкара в употреба дори и най-дребните и малозначителни детайли, които е събрал, и в крайна сметка да досади на читателя. Напротив – в изложението си той удачно е синтезирал и е подредил в смислен и интересен наратив огромно количество факти. Голяма част от еднообразния и труден за обработване фактологичен материал е вкаран в приложенията към отделните глави. В известен смисъл самите приложения имат стойността на самостоятелен научен принос, който би могъл да се ползва и от други изследователи. Особено ценни в този смисъл са приложенията към Втора глава (стр. 268-339).

Темата на дисертационното изследване на Ивайло Найденов е важна, интересна и значима не само от гледна точка на историческата наука. Условието, в които се заражда, функциите, организацията и резултатите от предприемаческата дейност имат отношение и към стопанската история, към бизнес историята, към социологията, към икономическите теории. В този смисъл актуалността на темата далеч не се определя само от скромната надежда на автора, че деянията на възрожденските българи биха могли да ни послужат „като образец за разгръщане на успешни предприемачески начинания в днешната сложна социално-икономическа и политическа обстановка“ (с. 29). Изводите, до които достига дисертантът, могат да се ползват и в търсенето на отговор на въпроси, които на пръв поглед са далеч от историята (включително и от бизнес историята), но по които историята определено има какво да каже. Сред тези въпроси може да се посочат: какви са необходимите условия и предпоставки за „възникване“ и развитие на повече предприемачи, какво може да накара предприемчивите и будни младежи да насочат предприемаческите си усилия към позитивна стопанска дейност, а не към чиновничество, може ли и ако може как трябва да се учи предприемачество и т.н.

Изборът на тема може да се оцени положително и по друга причина. Детайлното проследяване и натрупването на критична маса от адекватно и задълбочено познание за спецификата и еволюцията на предприемаческите практики по българските земи и в българската държава все още си остава една от нерешените задачи, както на българската хуманитаристика, така и на социалните науки. Тези науки твърде рядко

„говорят“ помежду си и сякаш още по-рядко се разбират. В този смисъл изследването на предприемаческата дейност на братя Пулиеви може да се оцени като стъпка в правилната посока.

Научните цели, конкретните задачи и методологията на изследването са удачно подбрани и съобразени със същността на темата. С оглед на нейната сложност заслужава да се отбележи, че дисертантът не се ограничава с „традиционните“ за историческата наука издирване и интерпретация на нов, слабо познат и/или непубликуван изворов материал. Със сигурност работата му печели от приложението на сравнителния подход и анализ на дейността на Пулиеви с тази на други възрожденски търговски фирми като Робевци, Хаджитошеви, Христо Рачков, Арие и др. (виж напр. стр. 135, 142-144, 147, 155 и др.). Дисертантът използва и някои от методите на социално-икономическата история, количествения анализ, които са напълно приложими за подобен род изследване (стр. 8-9). В дисертационния труд присъстват и останалите задължителни атрибути на качествено академично изследване:

- Привличане и ползване на огромно количество първични извори, сред които 14 фонда от БИА на НБКМ, архивни материали от НА БАН, ЦДА, ДА – Пловдив, Исторически музей Карлово и др. Не са подценени и другите важни за темата публикувани извори, спомени, мемоари, възрожденски периодичен печат и старопечатни книги (общо 50 на брой) на български и гръцки и т.н. Със сигурност тази събирателска работа може да се оцени като надхвърляща изискванията за дисертационно изследване за придобиване на образователната и научна степен доктор.
- Добра историографска осведоменост. Авторът познава и ползва историографските постижения на българската и чуждата историческа наука, които пряко или косвено засягат определени аспекти от темата. Той същевременно се опитва внимателно да коригира и прецизира историографски твърдения. Това го показва като изследовател със собствено мнение, който обаче не се опитва да го натрапи на читателя, а аргументирано да го докаже.

Четирите глави на дисертацията са органични съставни части от разказа за произхода, стопанската и обществената дейност на една от най-значимите търговски фамилии от Българското възраждане. И това е безспорно сред основните приноси на автора, той представя пред читателите си една научно издържана „сага“ за Пулиеви. Във всяка една от главите обаче могат да се посочат конкретни историографски приноси, чиято стойност не е просто градиво към разбирането на българската историческа съдба.

В Първа глава авторът разглежда критично различните хипотези за произхода на рода Пулиеви, прави преглед на състоянието на стопанския и обществен живот в Карлово, обръща внимание на предпоставките за превръщането на Пулиеви в изявени търговци и факторите, които оказват положително влияние за реализиране на предприемаческите им възможности – реформите в Османската империя, реформите в Дунавските княжества и т.н. Всъщност от гледна точка на стопанската и бизнес историята основният принос на тази глава се състои в отговора на въпроса: как се

раждат предприемачите? Със сигурност посочените от автора танзиматски реформи в Османската империя, специфичната атмосфера на стопански и културен подем, характерна за Карлово от началото до 70-те години на 19 век (стр. 73-86), нарастването на населението на Дунавските княжества и нарасналите търговски връзки със Западна Европа (стр. 105) и т.н. имат своето значение. В крайна сметка обаче подобни условия са създадени за всички български родове живели през периода, но от техните среди не излизат предприемачи подобни на Пулиеви (впрочем както показва Найденов – Пулиеви не са само стопански предприемачи).

Изложението в Първа глава показва, че подходящите условия на външната среда са едновременно: А) условие, без което не може да очакваме появата на предприемачи и Б) недостатъчно условие за появата на предприемачески елит. Второто задължително условие, както показва изложението в тази глава, се състои в човешкия и социален капитал на Пулиеви и вероятно в техните генетични дадености. Поколения наред Пулиеви са успешни търговци, които нямат формална подготовка за дейността си, но целенасочено се стремят да не допускат в рода си „случайни, неизвестни, ненадеждни и бедни люде“ (стр. 62, впрочем, макар и в друг аспект това твърдение е анализирано и в Трета глава на дисертацията – стр. 353). Оказва се, че култивирането на търговски и предприемачески умения не е плод на формално училищно или академично образование, а на човешки и социален капитал, натрупан в продължение на много десетилетия, и също така на генетични заложби. Без да имат никакви познания в тази сфера, поколенията на Пулиеви целенасочено запазват и развиват човешкия си капитал и генния си фонд. Изводът, естествено, не може да се генерализира, но при всички случаи с тази глава от изследването си авторът отваря нови и интересни перспективи за бъдещи изследвания в тази посока, които биха могли да се развият и за по-дълги времеви периоди, при наличие на достатъчно изворов материал.

Изложението във втора глава от дисертацията е посветено на конкретните измерения на стопанската дейност на три поколения от фамилията на Пулиеви. Тук могат да се открият изобилие от данни за конкретните стопански практики на влиятелните възрожденски търговци, за цените на стоките с които търгуват, за мрежата от сътрудници, на които разчитат и т.н. Това е глава, която може да се характеризира като най-пряк израз на стопанско-историческите елементи в изследването с фокус и върху българската бизнес история. Сред някои от най-интересните приноси на автора могат да се посочат: данните за това, че Т. Пулиев кредитира и взима кредити от Сопотския манастир, подробният анализ на договора за съдружие Пулиеви-Георгиеви от 1839 г., данните за ориентацията на съдружението в пазарните цени на Балканите, за промените в стопанската конюнктура предизвикани от Кримската война (1853-1856 г.) и др. Данните за кредитната дейност на Т. Пулиев, а и по-сетнешните описания на кредитни операции, разкриват как функционира стопанската система на Балканите през първата половина на 19 век без наличието на местна банкова система и за това, че дори религиозните институции участват в различни кредитни операции (всичко това на фона на вековната забрана и осъждане на лихвата от страна и на християнството, и на исляма). Любопитен момент в изследването е формирането на дружеството Пулиеви-Георгиеви през 1839 г. за срок от 12 месеца, което показва, че освен въвличането в него

на роднини, в началото на взаимната си стопанска дейност те със сигурност предпочитат да не се обвързват с дългосрочни взаимни ангажименти. На базата на запазената и анализирана от Ивайло Найденов документация много точно се илюстрира неформалният процес на трансфер на практически търговски знания между отделните търговци през Възраждането. Това е особено ясно от писмата на Е. Георгиев до Т. Пулиев от 1866 г., в което вече утвърденият Евлоги Георгиев „учи“ навлизащия в бизнеса внимателно да подбира полиците, които купува, защото „Полици да купува човек е работа деликатна, трябва да познава добре сметките и издателите“ (стр. 222).

Трета глава на дисертацията е посветена на значението на счетоводните практики за организацията на съдружническата търговия, на необходимостта от гъвкавост и съобразителност за успешната търговия, на ролята на информацията в нея и т.н. Удачно са разграничени модерните и традиционните практики на Пулиеви и т.н. В тази глава авторът отделя необходимото място и за проблеми, които в стандартните изложения по стопанска история са относително слабо представени, а в мейнстрийм икономическата теория – често пренебрегвани. Те обаче дават представа за същността на българското предприемачество през периода на Възраждането и показват, че фокусирането на част от икономическата теория изключително върху цените и личния интерес не е удачен подход за анализа на стопанската действителност.

Най-общо в съвременната икономическа теория могат да се открият две концепции за същността на предприемачеството. Според едната (с автор Й. Шумпетер) същността на предприемаческата дейност е в иновативността, предприемачът е носител на т. нар. творческо разрушение, което носи динамиката на капиталистическата икономика. Според другата концепция (с автор И. Кирцнер) ролята на предприемача е основно арбитражна – т.е. намира пазари, на които купува евтино и други, на които продава скъпо. В светлината на този теоретичен дебат, изложението на дисертанта показва, че българските възрожденски предприемачи (в случая Пулиеви) са по-скоро от втория тип – виж напр. стр. 355-356, стр. 397-400 и др. В тази глава заслужава да се отбележи и специалното място отделено на търговската етика на Пулиеви, на ролята в нея на категории като набожност, любов, честност и др. (стр. 381-388). Отделянето на специално внимание на етиката в търговските взаимоотношения и на нейната роля за стопанския успех на начинанията на Пулиеви не се ограничава само до параграфа с подобно заглавие. В различна степен подобни въпроси се засягат и в други части на трета глава. Систематизираните от Ив. Найденов факти са доказателство, че християнската етика, моралът и преценките за това какво е добро и лошо имат своето място в практическата дейност на търговците и че понятието търговски морал не е оксиморон.

Четвърта глава е посветена на имуществения статус и обществената дейност на Пулиеви. Тази последна глава е относително най-малка като обем, но това се предопределя от наличната изворова база и от основните изследователски задачи, които си е поставил авторът. Разкрити са интересни данни за тяхното материално състояние, за ролята им в развитието на българската книжовност през периода на Възраждането, за

активната им ангажираност с училищното дело и с дейността на Карловската община и т.н.

Заключенията след всяка глава са адекватни и смислени, а заключението на цялостното изложение на дисертацията обобщава и представя в синтезиран вид основните изводи, до които е достигнал дисертантът. Положително за научните качества на дисертанта говори и фактът, че основни елементи и приноси на дисертацията са публикувани в авторитетни издания и са представяни на различни научни форуми. В този смисъл те са познати на академичната общност и се превръщат в част от научните дебати по различни теми в историческата ни наука.

Към изследване с подобен обем и мащаб, биха могли да се отправят някои принципи и технически препоръки и критични бележки. Тяхното наличие обаче по никакъв начин не намалява положителното впечатление от дисертационния труд. Те би трябвало да се приемат по-скоро като конструктивен и добронамерен критицизъм, който цели да подпомогне публикуването на дисертацията. Дисертацията би спечелила много, ако авторът направи по-ясно за читателя какво има предвид с понятието предприемач, като избегне ползването на понятието предприемач като синоним на капиталист. Добре е също така да се изтъкне по-ясно, че строгата счетоводна отчетност е необходима за функционирането на всяко стопанско предприятие, но че не точно това е същността на предприемаческата дейност. Счетоводната отчетност, дисциплината, йерархията и т.н. с право се разбират (както от автора на дисертацията, така и от съвременните изследователи) като белези на модерност, но от гледна точка на предприемаческата дейност те имат второстепенни функции. Това са характерни и задължителни черти за бюрократа, а не толкова за предприемача и т.н. В изложението са допуснати някои твърде „разговорни“ думи, които не се вписват в академичния му тон – виж напр. стр. 357, където Пулиев „юркат“ своите партньори или стр. 389, където Хр. Георгиев „юрка“ своите роднини; също така стр. 344 и 366, където Пулиев „трамбоват“ прашните пътища. Някои от заглавията на таблиците в приложенията могат да имат по-прецизни заглавия – виж напр. Таблица 1-3 на стр. 30-31, Таблица 8 на стр. 279 и Таблица 16 и 17 на стр. 290, в заглавията на които присъства „Количествен анализ на ...“. По същество съдържанието на таблиците е представяне на факти, а не анализ, който е направен в основния текст на изложението.

Тези критични бележки в никакъв случай не намаляват стойността на дисертационното изследване. На базата на изложеното дотук ще си позволя да подчертая, че трудът на Ивайло Валентинов Найденов **Предприемаческата дейност на братя Пулиев между традицията и модерността (търговски практики и стратегии през епохата на Възраждането)** отговаря на всички изисквания за присъждане на образователната и научна степен доктор. По тази причина аз изцяло подкрепям присъждането на образователната и научна степен *доктор* на Ивайло Валентинов Найденов.

2.05.2017 г.

Доц. дин Пенчо Д. Пенчев